

EEN BERG VOL GESCHIEDENIS

De Kemmelberg is een baken in het Heuvellandse landschap en heeft een grote aantrekkingskracht op natuurliefhebbers en recreanten. Ook doorheen de geschiedenis was het een uitgelezen plek. De prehistorische jager-verzamelaars vonden de Kemmelberg geschikt als uitkijkpost of tijdelijk kampement; tijdens het neolithicum vonden de eerste landbouwers er vruchtbare leemgronden; de Kelten beoefenden er hun ambachtskunsten en in de middeleeuwen diende de ijzerzandsteen van de berg om er kerken en huizen mee te bouwen.

↑ Boven

De Kemmelberg: een baken in het landschap. © Thierry Caignie

COLOFON

Beeldmateriaal

Kemmelbergcollectie | collectie Heuvelland •
Kemmelbergcollectie | collectie V.O.B.o.W.

Bronnen

- C. De Smedt, M. Soenen, J.L. Putman, S. Dalle, L. Urmel, B. Vanmontfort, Prof. Dr. J. Poesen en Dr. M. Van Den Eeckhaut, *Themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg*, (In de Steigers. negentiende jaargang 2012 - nr. 2).
- A. Van Doorselaer, R. Putman, K. der Gucht en F. Janssens (1987) *De Kemmelberg: een Keltische bergvestiging*, (Westvlaamse Archaeologica Monografieën III), Kortrijk.

Partners

CO, • Jean Luc Putman • Gemeente Heuvelland •
Hilde Carton en Hugo Wildemeersch • Marc Soenen

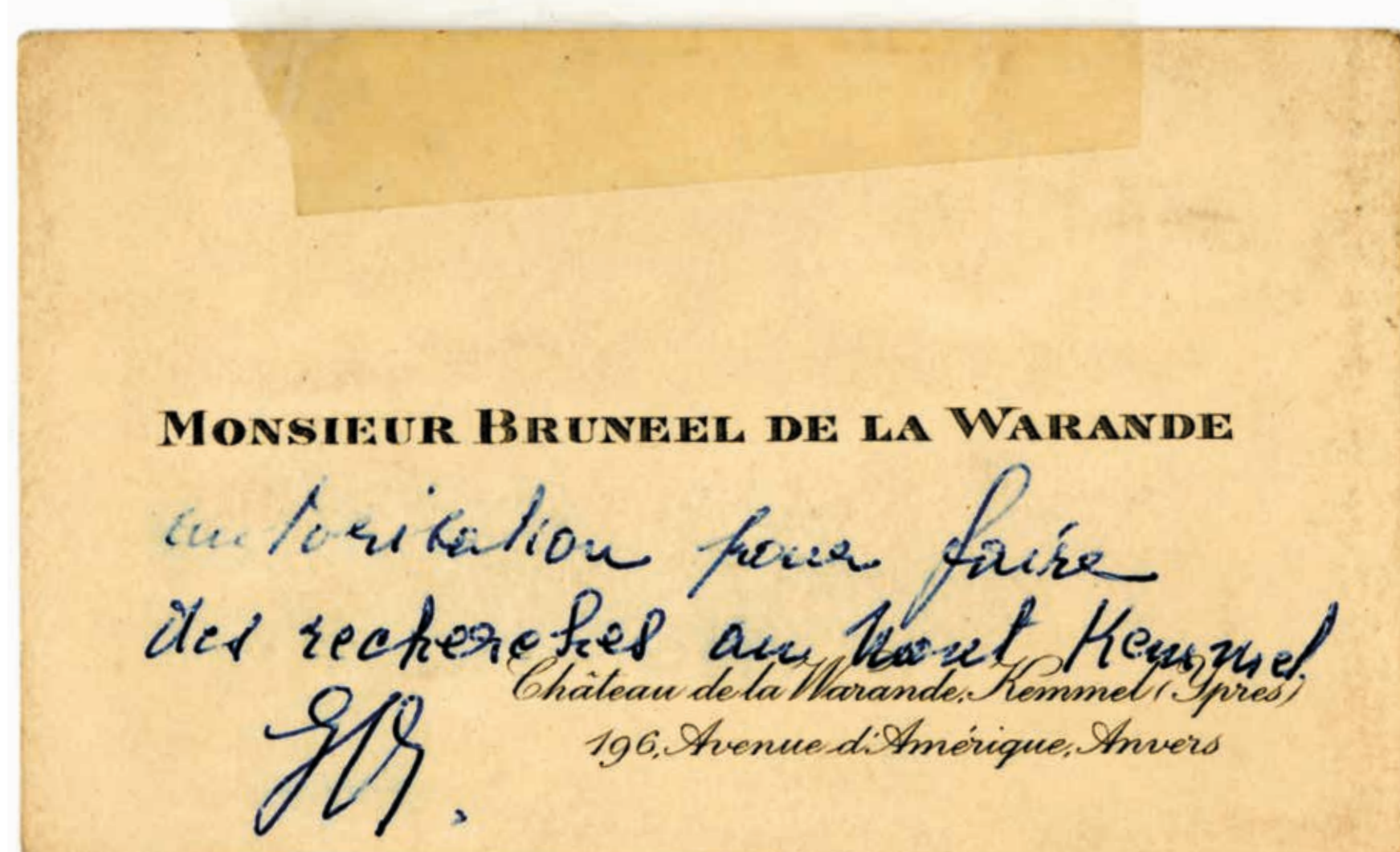
Deze tentoonstelling is mogelijk gemaakt met financiële steun van Europa, in het kader van het Interreg IV-programma, project Cupido

Vormgeving Design Sense
Druk Alfa Press bv

ONDERZOEK OP DE KEMMELBERG

Sinds de 19de eeuw wordt de geschiedenis van de Kemmelberg in kaart gebracht. De vondst van prehistorische werktuigen was de start voor de archeologische interesse in de berg die pas sinds de jaren '60 van de 20ste eeuw systematisch werd onderzocht. Erosie, veroorzaakt door motorcrosswedstrijden, woelde scherven uit de ijzertijd van de Kelten naar boven.

Noodopgravingen en enkele controleopgravingen o.l.v. Robert en Jean Luc Putman tussen 1963 en 1967 toonden het belang van de site aan. Van 1968 tot 1980 leidde Prof. André Van Doorselaer elke zomer grote opgravingscampagnes. Zo kwam een hoogtenederzetting met wallen, grachten en pallasades uit ca. 450 v.Chr. aan het licht. Ondertussen prospecteerde Marc Soenen van 1968 tot 2012 op en rond de Kemmelberg. Hij bracht een groot aantal vindplaatsen en vondsten in kaart.

↑ Boven links
In 1963 gaf de grondeigenaar toelating voor de eerste opgravingen.
© Jean Luc Putman

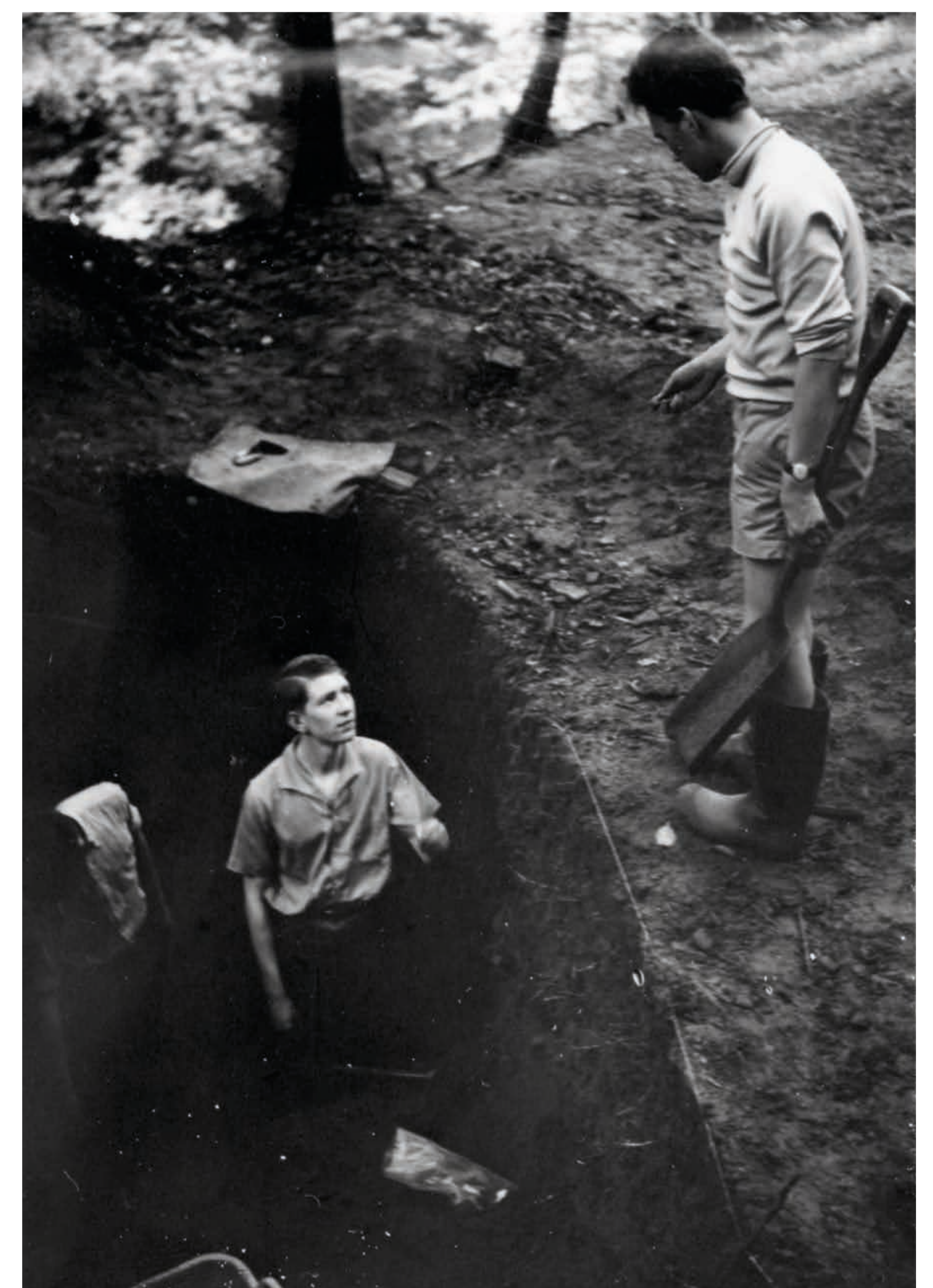
➤ Boven rechts
De archeologische opgravingszone in 1966-1967. © Jean Luc Putman

➤ Midden rechts
J.L. Putman en J. Martin tijdens de archeologische opgraving op de Kemmelberg in 1966-1967. © Robert Putman

→ Onder rechts
De eerste testdag geofysisch onderzoek, in 2009, gaf bemoedigende resultaten. © Jean Luc Putman

Dit alles resulteerde in de vondst van een honderdtal voorwerpen van minstens 40.000 jaar oud uit de periode van de neanderthalers. Duizenden vuurstenen werktuigen en een aantal potscherven getuigen van de komst zo'n 6.000 jaar geleden van de eerste landbouwers naar onze heuvelstreek. Tenslotte werd er ook heel wat materiaal van de Kelten uit de ijzertijd gevonden. Sinds 2018 is de Kemmelberg als archeologische site beschermd.

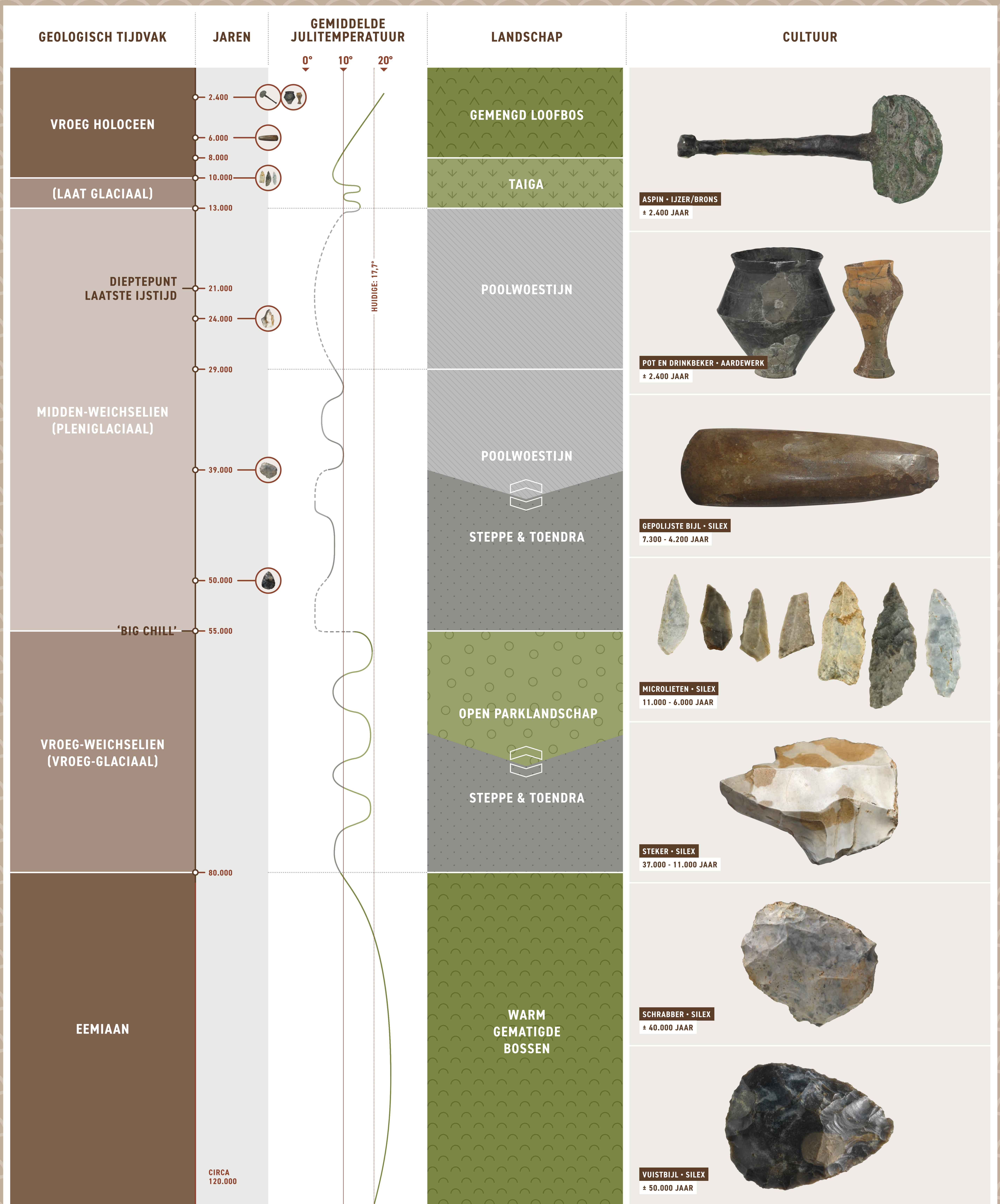

De Kemmelbergcollectie heeft een uitzonderlijke en unieke historische waarde voor de geschiedenis van Vlaanderen. In 2018 schonken Jean Luc Putman en Marc Soenen een deel van de collectie aan de gemeente Heuveland. Het archeologisch ensemble wordt sindsdien in het Erfgoeddepot DEPOTYZE bewaard.

LINK: KLIMAAT, LANDSCHAP & CULTUUR*

* Reconstructie van de zomertemperatuur op basis van een stuifmeelanalyse in sedimenten uit een groeve in Poperinge.

PREHISTORISCH VERLEDEN

NEANDERTHALERS OP DE KEMMELBERG

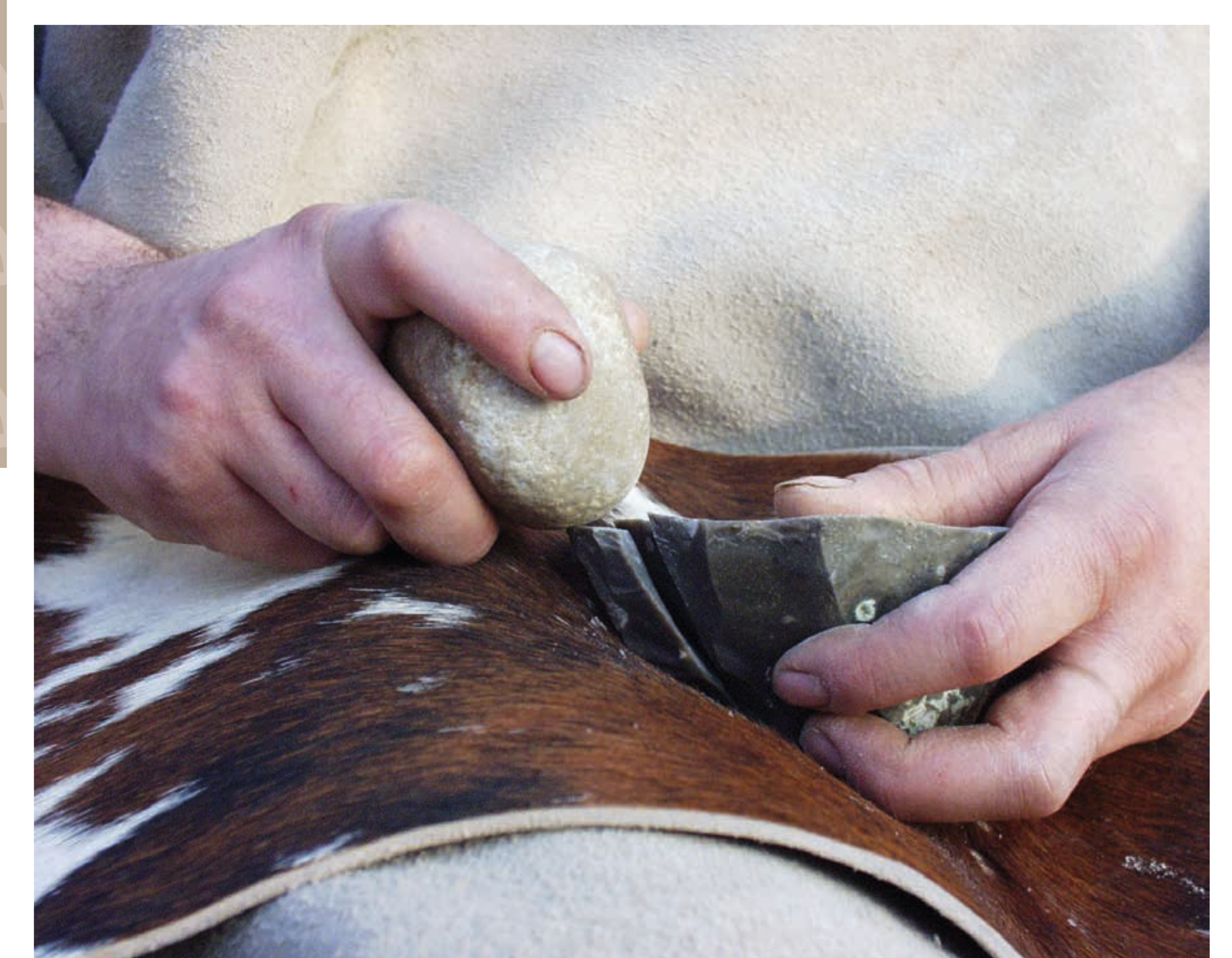
↑ Boven links
50.000 jaar oude silex vuistbijl met
zin voor symmetrie en perfectie.
(Kemmelbergcollectie) • © Hugo Maertens

↗ Boven midden
Bewerken van silex met een geweihamer
(zachte percussie). © Préhistosite de Ramioul 2004
(Préhistomuseum) • foto Marie Wéra

↘ Boven rechts
Bewerken van silex met een klopsteen (harde
percussie). © Préhistosite de Ramioul 2004
(Préhistomuseum) • foto Marie Wéra

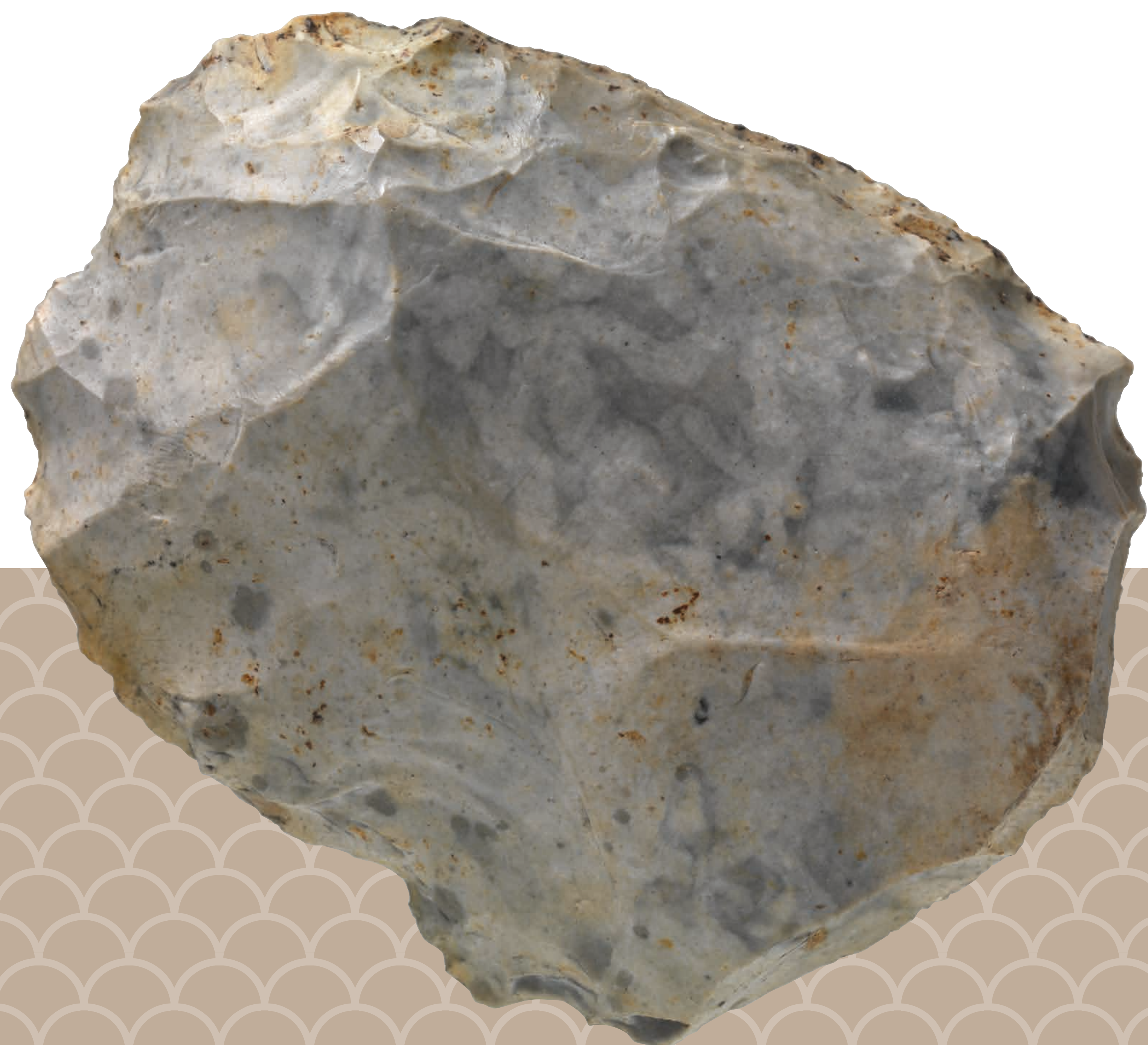
↖ Onder rechts
Een silex schrabber gebruikt om huiden van
vlees- en vetresten te ontdoen of om hout,
been of gewei te schaven (± 40.000 jaar oud).
(Kemmelbergcollectie) • © Hugo Maertens

↓ Onder links
Voorstelling van een neanderthaler.
© gemeente Heuvelland

In het kale landschap en het koude klimaat van de ijstijden koos de neanderthaler ca. 50.000 tot 11.000 jaar geleden voor de Kemmelberg als tijdelijke kamp-plek om er op grote grazers als de mammoet, Europese bizon, wolharige neushoorn of rendier te jagen. Hij was een ervaren jager die silex (vuursteen) gebruikte om er jachtwapens en werktuigen mee te maken.

In de jaren 1970 werd het oudste artefact - een vuistbijl van ca. 50.000 jaar oud - op de Kemmelberg gevonden. Het is een type werktuig dat langs beide zijden werd aangescherpt. De prehistorische mens gebruikte de vuistbijl gedurende enkele honderduizenden jaren. Je kan hem beschouwen als een prehistorisch Zwitsers zakmes. Je kon ermee snijden, hakken, zagen, er dieren mee slachten, ze villen en er botten mee openbreken. Je kon er hout mee bewerken en er eetbare wortels en knollen mee opgraven.

DE HOMO SAPIENS NEEMT DE BERG OVER

160.000 jaar nadat de eerste neanderthalers zich in Europa en onze streken hadden gevestigd, kwamen de huidige mensen of Homo sapiens sapiens van Afrika naar Europa. Ze leefden er 12.000 jaar samen met de neanderthaler tot deze laatste uitstierf. In Vlaanderen waren er lang geen vondsten bekend uit deze periode van de jager-voedselverzamelerscultuur (35.000 – 9.000 v.Chr.). De eerste vondsten, een aantal typische werktuigen (o.a. stekers), situeren zich op de Kemmelberg, dd. 1979.

Na de laatste ijstijd van zo'n 12.000 jaar geleden warmde het klimaat met 2 à 3 graden op. Bossen verschenen in het landschap. Daardoor evolueerden de diersoorten en de jaagmethode. Het wild werd kleiner en kon zich in het bos uitstekend verbergen. De speer werd hierdoor minder efficiënt en vervangen door pijl en boog. De werktuigen werden kleiner.

Op de Kemmelberg werden artefacten – vooral kleine pijlpunten – van de Homo sapiens sapiens uit 7.000 tot 6.000 v.Chr. aangetroffen. Door de relatieve overvloed aan voedsel was het nu mogelijk om langer op dezelfde plaats te blijven, een eerste stap naar een sedentair bestaan.

↑ Boven
Verschillende microlietjetyperen
(11.000 - 6.000 jaar oud).
(Kemmelbergcollectie) • © Luc Verhetsel

← Midden
Silix werktuig, genaamd een steker, voor
het creëren van een naald of priem uit been
of ivoor (37.000 - 11.000 jaar oud).
(Kemmelbergcollectie) • © Hugo Maertens

↙ Onder links
Steker (37.000 - 11.000 jaar oud) (Kemmelberg-
collectie) en replica van een uit gewei losgekerf-
de naald. © Hugo Maertens

↘ Onder rechts
Reconstructie van een spits met weerhaak
(links) en een originele spits en weerhaak
(9.000 - 7.000 jaar oud) (rechts).
(Kemmelbergcollectie) • © Hugo Maertens

DE EERSTE LANDBOUWERS ZORGEN VOOR EEN KAALSLAG

↑ Boven
In situ gevonden maalsteen uit zandsteen
(± 6.000 jaar oud) en afzonderlijk gevonden wrijfsteen.
(Kemmelbergcollectie) · © Luc Verhetsel

↗ Rechts boven
Gave gepolijste bijl van de Lokerdreef
(7.300 - 4.200 jaar oud).
(privé-collectie Gerard Dullou) · © Luc Verhetsel

→ Rechts midden
Replica van een op steel bevestigde bijl en
originele silex bijl (7.300 - 4.200 jaar oud).
(Kemmelbergcollectie) · © Hugo Maertens

↘ Rechts onder
Twee midden-neolitische pijlpunten
(± 5.500 jaar oud) (Kemmelbergcollectie)
en een replica (rechts). © Hugo Maertens

Rond 4.000 v.Chr. bereikt de landbouwrevolutie de Westhoek. De Kemmelberg herbergt een van de weinige bekende nederzettingssites uit de streek. Aardewerk, een maalsteen en resten van graankorrels van een oude tarwesoort wijzen op de overgang van de jager-verzamelaar naar een sedentair bestaan.

De vondst van verschillende gepolijste bijlen getuigt van een grootschalige bomenkap om akkers te creëren. Met het hout bouwden de eerste landbouwers woningen en omheiningen voor het houden van vee.

← Links
Drie losse sikkelementen voor het oogsten
van graan (7.300 - 4.200 jaar oud) (Kemmelbergcollectie) en een replica (rechts).
© Hugo Maertens

RIJKE KELTEN OP DE KEMMELBERG

↑↑ Links boven
Een kraal uit bladgoud met eronder een holle bronzen drager (450 - 400 v.Chr.).
(Kemmelbergcollectie) • © Luc Verhetsel

↑ Links midden
Bronzen sierspeld of broche (3 cm)
(450 - 400 v.Chr.).
(Kemmelbergcollectie) • © Luc Verhetsel

↗ Rechts boven
Aspin na restauratie (450 - 400 v.Chr.).
(Kemmelbergcollectie) • © Luc Verhetsel

→ Rechts onder
Replica's van gevonden sieraden.
© Hugo Maertens

In de 5de eeuw v.Chr. bereikten de Kelten onze streek. Op de Kemmelberg bouwden ze een heuvelfort. Van hieruit beheersten de Keltische aristocratische families het omringende platteland. De Kemmelberg is het meest westelijke punt van de Keltische cultuur op het continent. Door erosie en de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog vind je nog amper restanten van het Keltische fort in het huidige landschap. Toch zie je op de westflank van de Kemmelberg het profiel van een Keltische versterkingswal. Om een nog onbekende reden verdwenen de rijke Keltische elites uit het landschap. De laatste sporen die ze achterlieten dateren uit de 4de eeuw v.Chr.

Op de Kemmelberg werden naast meer dan vijftigduizend kleine potscherven enkele zeldzame artefacten uit brons, glas, goud of ijzer opgegraven. Zo werd er een mooi versierde 'aspin' teruggevonden. De ijzeren staaf met bronzen sierplaat bevestigde een wiel aan een wagen. Het rijk versierde object bestaat uit een combinatie van ijzer en brons; twee materialen waarvoor een andere smeedtechniek en misschien ook een andere smid nodig was.

AARDEWERK OP DE KEMMELBERG

De meeste ijzertijdvondsten op de Kemmelberg bestaan uit scherven van gebruiks aardewerk uit de periode 450 - 350 v.Chr. Typische vormen zijn de emmervorm (*situla*), de geknikte beker en de geknikte schaal. Deze drie 'geknikte' vormen zijn vergelijkbaar met vaatwerk uit de Champagnestreek en de Aisne-Marne-regio. De afwerking en versiering zijn erg verschillend. Ze variëren van dikwandig tot zeer fijn vaatwerk van slechts een paar millimeter dik. Al het vaatwerk is handgemaakt, het draaiwiel was op de Kemmelberg nog niet in gebruik.

Bij een van de vroegste opgravingen op de Kemmelberg kwamen ook enkele bijzondere, vrij complete potten te voorschijn. Unieke vondsten waren een peervormige beker van 0,5 liter op holle voet, een geknikte, biconische en een ronde pot. Voor die periode hebben ze vrij ongewone vormen. Opmerkelijk zijn het gelijkaardige versieringspatroon en de sporen van verbranding. Vormden deze drie potten een set? Zijn het misbaksels of werden ze door een brand vernield?

↑ Boven
Re-enactment pottenbakken.
(Archéosite et Musée d'Aubechies-Belœil) • © CO,

↙ Links onder
Biconische pot en (drink)beker
op holle voet (400 - 300 v.Chr.).
(Kemmelbergcollectie) • © CO,

↘ Rechts onder
Geknikte schalen of kommen, bekers
en emmervormige potten vormen
het basigamma van het ijzertijdhuis-
houden (450 - 350 v.Chr.).
(Kemmelbergcollectie) • © Luc Verhetsel

POTTENBAKKERS MAKEN DE BEFAAMDE KEMMELWAAR

Naast scherven met geometrische versiering en swastikaversiering ontdekten de archeologen op de Kemmelberg een 'nieuw type' aardewerk dat onderling heel wat variatie vertoont. De fragmenten zijn dik, hebben geometrische versieringsmotieven en een unieke geul op de rand van het deksel. Opvallend is de roodbruine beschildering.

Dit vaatwerk, met een combinatie van dekselgeul, ingebrachte geometrische versiering met rode verf tussen de groeven en een grote diameter wordt 'beschilderde (Kemmel)waar' genoemd. Een volledig exemplaar werd helaas niet aangetroffen. De kromming van de scherven doet vermoeden dat een deel ervan van potten van meer dan een meter diameter afkomstig was.

Scherven van het 'Kemmelwaar'-type werden ook op andere sites teruggevonden: op de hoogtesite van Kooigem (Kortrijk), maar ook verder in Houplin-Ancoisne, tot in Elversele (Temse). De vele misbaksels tonen aan dat deze potten door bekwame pottenbakkers op de Kemmelberg werden geproduceerd. Hadden deze potten een speciale functie en status? Waarom en waarheen werden ze verspreid? Hoe werden deze zware en volumineuze potten vervoerd?

↗ Rechts boven
Beschilderd 'Kemmelwaar'-fragment met dekselgeul (± 400 v.Chr.)
(Kemmelbergcollectie) · © Luc Verhetsel

→ Rechts midden
Beschilderde 'Kemmelwaar'-wandscherf (± 400 v.Chr.)
(Kemmelbergcollectie) · © Luc Verhetsel

↘ Rechts onder
Fragment van een pot met rode swastikaversiering (± 400 v.Chr.)
(Kemmelbergcollectie) · © Luc Verhetsel

↙ Links onder
Randscherf van dunne, geknikte beker met fraaie geometrische versiering (± 400 v.Chr.)
(Kemmelbergcollectie) · © Luc Verhetsel

HET KEMMELWAARPROJECT

Ons Kimmelwaarproject is onderdeel van een Europees programma dat Cupido heet. Cupido wil het ondernemerschap stimuleren op het vlak van erfgoed, cultuur en landschap. Hiertoe werkt de gemeente samen met een 18-tal partners uit 7 verschillende landen. Ervaringen worden uitgewisseld, expertise gedeeld... Samen doorlopen we een gemeenschappelijk traject. Ons project onderzoekt of er een markt is voor onze nieuwe Kimmelwaar 2.0.-producten. Tevens wil het onze kennis van het originele Kimmelwaar verbeteren. Tenslotte willen we deze kennis delen. Zo bieden wij jong en oud een workshop aan.

WORKSHOP KEMMELWAAR

Maak je eigen duimpotje of keramisch tegeltje met Keltische motieven en verneem meer over de Kelten. Pottenbakster Hilde biedt gezinnen met kinderen en vriendengroepen een eerste kennismaking met de Keltische keramiekkunst aan.

- 8 euro per kind en 10 euro per volwassene
- Elke woensdagnamiddag van 14 t.e.m. 16u tijdens de maanden juli en augustus: enkel na reservatie en betaling via www.toerismeheuvelland.be
- Op andere momenten: na telefonische afspraak met pottenbakster Hilde (0498 10 80 97)

↓ Onder
Twee replica misbaksels van de eerste experimenten.
© Thierry Caignie

↑ Boven
Werkbezoek aan Archéosite et Musée d'Aubechies-Beloel — enkele beelden van het pottenbakkersatelier, de ovens en de pottenbakkerswoning.
© gemeente Heuvelland

HISTORISCHE RECONSTRUCTIES

Replica's maken van het ijertijd-aardewerk van de Kesselberg is een hele uitdaging. Intacte potten, schalen of kruiken zijn er nooit gevonden in de grond. Duizenden scherven werden geïnventariseerd en beschreven. Archeologen probeerden hiermee reconstructies te maken. Een zestal herkenbare vormen met bijhorende decoraties zagen zo het daglicht. Jean Luc Putman stelde zijn expertise ten dienste. Zo konden we starten. Maar er blijven nog veel vragen over de gebruikte klei, de wijze van opbouw, het bakproces... Die trachten we stap voor stap te doorgronden, toe te passen en te verbeteren. Met vallen en opstaan. Experimentele archeologie heet dit dan. We geven een stand van zaken tot nog toe.

↑ → ↓ Boven, rechts en onder
Replica's van een zestal verschillende types ijertijd-aardewerk gevonden op de Kesselberg.
© Thierry Caignie

HEDEENDAAGSE VERTALING • ONZE SHOP!

Het verhaal van de Kelten op de Kemmelberg inspireert om nieuwe, hedendaagse keramiek te ontwikkelen met een herkenbare 'Kemmelwaar-toets'. We weten dat de Kelten wijn dronken. De link naar de wijnbouw in het Heuvel-land is vlug gelegd. We maken wijnkoelers en wijnkannetjes. Maar ook een tapasbord, leuke potjes, drinkbekers, theelichtjes, een halsketting... zijn al te koop. En er is nog heel wat inspiratie.

↑ ← ↓ Boven, links en onder
Replica's van ijertijdaardewerk gevonden op de Kemmel-
berg en hedendaagse Kemmelwaar 2.0-producten.
© Thierry Caignie

